
ШЛЯХ ІСТОРИКА: ДО 70-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ВАСИЛЯ МАРОЧКА

---

5 лютого 2026 р. виповнилося 70 років від дня народження головного наукового співробітника Інституту історії України НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України Василя Івановича Марочка.

Він народився в с. Велика Чернігівка Овруцького (нині Коростенського) району на Житомирщині. Середню школу закінчив у 1973 р. Мріяв стати геологом, бо дуже подобалася фізика, хімія, біологія, або юристом. У травні 1974 р. був мобілізований до армії та виконував свій «інтернаціональний обов'язок» за межами СРСР. Армійська служба до певної міри вплинула на професійні уподобання, тож у серпні 1976 р., успішно склавши вступні іспити, Василь

Марочко став студентом історичного факультету Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького (нині — Український державний університет ім. М. Драгоманова).

У 1981 р. успішно завершив навчання та вступив до аспірантури Інституту історії АН УРСР. До зарахування встиг попрацювати у школі № 214 (м. Київ), а 15 листопада отримав посвідчення аспіранта. Навчання в аспірантурі тривало три роки. Майбутній науковець планував продовжувати дослідження революційного руху в країнах Латинської Америки, розпочате ще в студентські роки, але професор

Цитування: Даниленко В., Швидкий В. Шлях історика: до 70-річчя доктора історичних наук, професора Василя Марочка. *Український історичний журнал*. 2026. № 2 (587). С. 249—254.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

С. Кульчицький запропонував йому іншу тему кандидатської дисертації — «Особливості формування соціалістичного способу життя у колгоспному селі 1929—1937 рр.». Опрацювання архівних документів уже тоді розкривало розлам між ідеологією та реконструкцією реалій життя колгоспників 1930-х рр. Захист дисертації успішно відбувся у 1985 р., а в 1988 р. була опублікована колективна монографія С. Кульчицького, С. Ляха та В. Марочка «Становлення основ соціалістичного укладу життя селянства УРСР». В авторському тексті була згадка про голод 1932—1933 рр., але редактори видавництва «Наукова думка» вилучили ідеологічну крамолу.

В історіографічному дискурсі другої половини 1980-х рр. почала формуватися «теорія альтернатив» — протиставлення концептуальної моделі соціалістичного будівництва М. Бухаріна сталінському соціалістичному штурму (примусова колективізація, форсована індустріалізація, загострення класової боротьби, репресії тощо): в Інституті історії АН УРСР проводилися «круглі столи», публічні дискусії довкола «білих плям» історії, активним учасником яких став молодий науковець, кандидат історичних наук В. Марочко. Він схилився до визнання теорії кооперації, яку в 1920-х рр. пропонував М. Бухарін. Поступово визрівала ідея докорінного переосмислення «ленінського кооперативного плану». П'ять років скрупульозного вивчення архівних документів, «репресованої» літератури увінчалися творчим успіхом: у 1995 р. була опублікована монографія В. Марочка «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861—1929 рр.)». Видання профінансувала Українська Світова Кооперативна Рада (Канада), що засвідчувало визнання наукового доробку автора. Новизною вирізнялися структурні підрозділи книги про теорію кооперації М. Туган-Барановського, О. Чайнова, теоретичні узагальнення автором праць представників «організаційно-виробничої школи» аграрних студій 1920-х рр.

Проблема кооперації була покладена в основу подальших досліджень ученого, результатом яких став захист у 1996 р. докторської дисертації «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект. 1861—1929». Тему кооперації дослідник розвивав і після захисту дисертації: виявив і дослідив корпус архівних документів про діяльність сільськогосподарського союзу нащадків голландських вихідців, які оселилися на теренах України. У 2000 р. вчений підготував документальне видання — «Сільськогосподарський союз нащадків голландських вихідців на Україні (1921—1927). Збірник документів та матеріалів».

Ще однією темою, яка в другій половині 1980-х рр. захопила молодого та ініціативного дослідника В. Марочка, був Голодомор. Обставини штучного голоду, його мотиви й причини, соціально-демографічні наслідки виявилися домінантним, але не єдиним уподобанням ученого. У 1989 р. «Український історичний журнал» опублікував серію архівних документів про голод 1931—1933 рр., упорядкованих В. Марочком та Є. Шаталіною. Вони стали першою в українській історіографії документальною публікацією про голодне лихоліття українських хліборобів. Основну частину становили листи-скарги селян до уряду, прохання про порятунок від голодної смерті, кілька документів висвітлювали обставини переселення в Україну російських колгоспників. На запрошення письменників В. Маняка та Л. Коваленко-

Маняк науковець долучився до підготовки першого меморіального видання «33-й: Голод: Народна книга-меморіал» (1991), до якої увійшли спогади очевидців Голодомору та оригінальні архівні документи.

На початку 1990-х рр. відомий американський дослідник Голодомору Джеймс Мейс запропонував створити в Україні Інститут дослідження голоду-геноциду — із шаленим спротивом цю ідею зустріли комуністи. 27 червня 1992 р. відбувся установчий з'їзд Асоціації дослідників голоду-геноциду. Програмну доповідь про мету й завдання Асоціації виголосив В. Марочко. Серед ініціаторів створення Асоціації було подружжя В. Маняк і Л. Коваленко. Після їхньої смерті Раду Асоціації дослідників голоду-геноциду очолював відомий правозахисник Левко Лук'яненко (1994—1996, 1998—2000). У 1996—1998, 2000—2022 рр. науково-дослідною та меморіальною роботою Асоціації керував В. Марочко, нині він почесний голова. На той час заснувати повноцінний науково-дослідний інститут не вдалося, але у 2002—2009 рр. в Інституті історії України НАН України діяв структурний підрозділ — Центр дослідження геноциду українського народу, який очолював доктор історичних наук В. Марочко. Науковий підрозділ виконував важливу академічну та меморіальну функцію до появи Українського інституту національної пам'яті. В. Марочко й С. Кульчицький підготували аналітичні висновки й документально-доказову основу для розробки Закону України «Про Голодомор 1932—1933 років в Україні» (ухвалений 28 листопада 2006 р.).

Сьогодні у творчому доробку професора В. Марочка 163 праці з історії Голодомору, а якщо додати 1001 тематичну статтю в одноосібно підготовленій «Енциклопедії Голодомору», то в авторській бібліографії зможемо нарахувати до 1165 назв. Меморіальне видання «Енциклопедія Голодомору» (2018) є першим і наразі єдиним, безпрецедентним за походженням. Його тематичні статті від «А» до «Я» написані одноосібно професором В. Марочком. Безсумнівно, тут ми маємо справу з громадянським подвигом вченого. Ідея підготовки виникла після відвідування ним музеїв Голокосту й Голодомору в США у 2006 р., обміну думками з американськими ученими Р. Конквестом (1917—2015), Марком фон Хагеном (1954—2019), Франком Сисиним та ін. Концептуальні підходи до формування структури й наповнення видання були викладені у 2015 р. у «Віснику НТШ» (Львів).

Загалом праці В. Марочка з історії Голодомору різні за обсягом і сюжетним спрямуванням: від короткої біографії жертви (через брак архівних документів) до розлогого висвітлення злочинів партійно-радянської номенклатури, дослідницького внеску науковців, української діаспори тощо. Вражає розмаїття формату праць ювіляра: навчальні посібники («Голодомор в Україні: причини і наслідки 1931—1933 рр. Конспекти лекцій» (1994), «Голодомор 1932—1933 років: геноцид української нації. Навчальний посібник для вчителів» (2021)), монографії («Голодомори в Україні (1921—1923, 1932—1933, 1946—1947): злочини проти народу» (2000, у співавторстві з О. Веселовою, О. Мовчан), «Голод 1932—1933 років в Україні: причини і наслідки» (2003, керівник авторського колективу, автор 15 підрозділів), «Йосип Сталін — фельдмаршал Голодомору» (2020)), брошури

(«Голодомор 1932—1933 рр.» (2007), «Територія Голодомору 1932—1933 рр.» (2014), «Голодомор 1932—1933 років на Донбасі» (2015)) тощо.

Хоча українська інтелектуальна громада діаспори зберегла історичну пам'ять про злочин геноциду, заклала концептуальні основи його дослідження та меморіального вшанування, але залишалося чимало прогалин. В історіографії Голодомору налічується понад 20 тис. публікацій, але до 2008 р. не існувало наукової хронології подій. Необхідно віддати належне В. Марочку, який разом з О. Мовчан виправили прикру прогалину, видавши книгу «Голодомор 1932—1933 років в Україні: Хроніка» (2008). Видання мало позитивні відгуки колег, а у 2020 р. видавництво «Кліо» перевидало книгу під назвою «1932—1933: Хроніка Голодомору в Україні».

Новизною вирізнялися статті В. Марочка про створення та діяльність системи «Торгсину», яка в обмін на побутові дорогоценності (сережки, весільні каблучки, діаманти) продавала голодним людям хліб.

У 2008—2010 рр. дослідник активно співпрацював з Українським інститутом національної пам'яті. Разом з колегами долучився до підготовки загальноукраїнського тому «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні» (2008), а також був керівником авторського колективу, відповідальним редактором та автором тематичних розділів меморіального видання «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932—1933 років в Україні: місто Київ» (2008). Вони стали надбанням комеморативних практик в Україні та сучасної української історіографії.

До пріоритетних тем наукових студій В. Марочка належать політичні мотиви й наслідки сталінського терору проти творчої інтелігенції, освітян, демографів. У 2004 р. вийшла книга «Репресовані педагоги України (1929—1941): жертви сталінського терору» (у співавторстві з німецьким колегою Г. Хіллгомом). Науковий проект фінансувався автоконцерном «Фольксваген», який у такий спосіб виявив власну позицію щодо трагічної долі жертв тоталітарних режимів в Європі ХХ ст. На основі архівно-кримінальних справ, які зберігаються в архівах Служби безпеки України, написані статті В. Марочка про співробітників радянських статистичних установ: начальника Управління народногосподарського обліку УСРР О. Асаткіна, загадкового колаборанта й жертву сталінського терору С. Соснового, українського демографа А. Хоменка («Професор демографії Арсен Хоменко: “причина смерті — розстріл”». З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2017. № 1) та ін.

Поєднання історії, культури та освітніх студій притаманне для праць В. Марочка про творчість українського кінематографіста, режисера О. Довженка. Драматичне повсякдення і творчі задуми режисера постали у книзі «Зачарований Десною. Історичний портрет Олександра Довженка» (2006). Видання було суттєво доповнене й перевидане у 2019 р. «Парламентським видавництвом» («Олександр Довженко: Зачарований Десною»). До книги залучені матеріали державних архівів Житомира, Києва, Москви, Харкова, Одеси. Історичний портрет відтворив звивисті шляхи бійця Дієвої армії УНР, радянського дипломата, художника-карикатуриста, режисера-орденоносця 1930-х рр. та опального митця в повоєнне десятиліття. Невідомий А. Макаренко постає у книзі В. Марочка та Г. Хіллга

(«Zeugnisse einer Wahren Freundschaft: Die Erinnerungen K.S. Kononenkos an A.S. Makarenko». Opuscula Makarenkiana. 1997. № 2.)

Наукові досягнення ювіляра не обмежуються академічними монографіями — їх доповнюють яскраві публіцистичні статті у пресі. У доробку автора 65 публікацій на шпальтах газет «Слово Просвіти», «Урядовий кур'єр», «Факты», «День», «Сурма», «Україна молода», «Освіта», «Сільські вісті» та ін. У роки російської агресії проти України статті В. Марочка у періодичному часописі «Слово Просвіти» за-свідчили його громадянську позицію: «Бундестаг визнав Голодомор геноцидом українців», «Олександр Довженко про голодовку і Каховку: “Наше море — наше горе”», «Засмучені терикони Донбасу», «“Дозіровщики нашої крові”: гірке про-роцтво Олександра Довженка», «“Ми б'ємося за те, чому немає ціни у світі, — за Україну”: протистояння Сталіна і Довженка». Вони мали позитивні відгуки читачів.

Водночас праці вченого дістали своєрідну «високу оцінку» на ворожих тере-нах: книги професора В. Марочка про Голодомор, політичні репресії, біографію Довженка заборонені для поширення на території РФ згідно з рішеннями Міщан-ського районного суду Москви у грудні 2011 р. та Феодосійського округового суду 2015 р. — їх визнали «екстремістською літературою», а Інститут історії України НАН України долучив до свого діловодного архіву офіційні приписи Роскомнад-зору щодо їх негайного вилучення з вебпорталу (!).

Науково-координаційна робота історика В. Марочка пов'язана з участю в ро-боті Експертної ради ВАК України, яка тривала сім років поспіль. Член кількох спеціалізованих учених рад по захисту дисертацій, у тому числі в Інституті істо-рії України НАН України. За ці роки йому довелося прочитати сотні авторефе-ратів дисертацій, брати участь у їх обговоренні. В. Марочко — учасник багатьох міжнародних наукових форумів, що відбувалися в Угорщині, Росії, Польщі, Чехії, Австрії, Румунії, Німеччині, США.

Нині В. Марочко — співробітник відділу історії України другої половини ХХ ст. Спільно з колегами він докладно досліджує нову важливу наукову пробле-му — радянські колоніальні практики у ХХ ст. Авторські тексти вченого стосують-ся концептуальних засад української наукової та політичної еліти першої третини ХХ ст., закордонної історіографії про колоніальний статус України у складі Росій-ської імперії, «колоніальні пережитки» в умовах радянської України. Науковий «авантюризм», пов'язаний з вибором планової теми дослідної роботи, виявився цілком виправданим. Новітній доробок В. Марочка доводить історіографічний факт «колоніальних студій» та перспективність наукового напрямку.

Глобальні науково-історичні пласти минулого тісно переплелися з приземле-ною краєзнавчою роботою ювіляра. Історик покликаний часом та обставинами закарбувати далеке минуле, встановити родовід, залишити нащадкам згадку про їхню малу прабатьківщину. В. Марочко завершив написання історії рідного села — «Велика Чернігівка на околицях Овруча: бурштинова сльоза древянської землі», рукопис уже готовий до друку.

Наукова, просвітницька та громадська діяльність професора Василя Марочка відзначена орденом «За заслуги» 3-го ступеня (2008), званням «Заслужений діяч

науки і техніки України» (2005), відзнакою РНБО України 3-го ступеня (2021), а також «Медаллю Гарета Джонса: Правда і Честь» від освітніх установ (2019). Він лавреат премії імені Івана Огієнка (2024).

Черговий ювілей — це не лише вітання, це й певні підсумки та накреслення чергового плану наукової роботи. Адже розум історика безперервно набуває нових нейронних зв'язків, що допомагають глибше реконструювати минуле, надаючи прогнози майбутнього. Тож бажаємо колезі дієвого сьогодні!

Надійшло / Received 11.01.2026

Віктор ДАНИЛЕНКО (Київ)

Viktor DANYLENKO (Kyiv)

Василь ШВИДКИЙ (Київ)

Vasyl SHVYDKYI (Kyiv)